BASARABIA ÎN GULAG: MEMORIA TRAGICĂ A ISTORIEI CONTEMPORANE

10.5281/zenodo.3525142

Doctorandă **Cristina ANTONI**
e-mail: crlescic@yahoo.com
Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți

Moto:
„Foaie verde trandafir,/ Lung îi drumul în Sibir,/ Lung îi drumul și bătut/
De români tot îi făcut…/ Când vedeam trenul că vine/ Tremura inima-n mine;/
Când vedeam vagoanele,/ Știam că iau oamenii./ Ca pe vite ne încărcau/
Și ușile zăvorau – / Și mânau trenul departe/ În neagra străinătate…"
(autor anonim) [1, p. 70]

***BASSARABIA IN GULAG*: THE TRAGIC MEMORY OF CONTEMPORARY HISTORY**

Summary. Serafim Saka (1935–2011), the Bassarabian writer, originally from Hotin County, left to the posterity not only for emblematic fiction texts for the 60s (the novels *Vamile*, *Linia de plutire*, the novel-fact *Pe mine mie reda-ma*), also aimportant pages worth historical document. Being Bukovinean, Serafim Saka lived the vicissitudes of history. Like thousands of Bassarabians, he felt the force of the Soviet regime's terror. The volume of confessions and dialogues recorded by Serafim Saka, *Basarabia în GULAG* (published in 1995), reveals, on the one hand, the tragic destinies of some families and personalities from Bassarabia, on the other hand, it reveals a terrifying and paranoid reality in which the population of the Romanian province managed to survive.

Listening to the quirky stories of the detainees in the KGB camp, Serafim Saka took the place of a therapist with a double function: to „exorcise" and „cure" the wounds of the interviewed. Remembered by the Bassarabian ordeal and sang through the voices of those who passed through the ruthless imperial policy mixer, Serafim Saka strengthens in the memory of the reader the image of hundreds of thousands of human destinies crippled by the „red plague" machine. The national memory, the traumatic memory, with the characteristics of a historical document, brings together the lives of the different ethnic and social classes that have borne the stigma of the enemies of the Soviet people. The merit of Serafim Saka is to break, shortly after the empire's disappearance, the silence set over the horrors of half a century. In addition to the factual material invoked the empathetic attitude and the writer's skill to formulate the appropriate questions in order to highlight details, circumstances, replies, odious characters, everything that meant the Bassarabian ordeal subjected to re-education by the totalitarian system was noted.

Keywords: Serafim Saka, Bassarabia, GULAG, traumatic and collective memory, dialogue.

Rezumat. Serafim Saka (1935–2011), scriitor basarabean originar din județul Hotin, a lăsat posterității nu doar texte de ficțiune emblematice pentru generația șaizecistă (romanele *Vămile*, *Linia de plutire*, romanul-fapt *Pe mine mie redă-mă*), ci și importante pagini cu valoare de document istoric. Asemenea miilor de basarabeni, Serafim Saka a trăit la propriu vicisitudinile istoriei, teroarea regimului sovietic. Volumul de confesiuni și dialoguri consemnate de Serafim Saka, *Basarabia în GULAG* (editat în 1995), evocă, pe de o parte, destinele tragice ale unor familii și personalități din Basarabia, pe de altă parte, reliefează o realitate terifiantă și paranoică în care a reușit să supraviețuiască populația provinciei românești.

Ascultând poveștile cutremurătoare ale deținuților din lagărele K.G.B.-ului, Serafim Saka a luat locul unui terapeut cu o dublă funcție: de „a exorciza" și de „a vindeca" rănile intervievaților. Rememorând calvarul basarabenilor și probând prin vocile celor trecuți prin malaxorul unei politici imperiale nemiloase, Serafim Saka consolidează în memoria cititorului imaginea a sute de mii de destine omenești schilodite de mașinăria „ciumei roșii". Memoria națională, memoria traumatică având caracteristicile unui document istoric, reunește viețile oamenilor de etnii și clase sociale diferite care au purtat stigmatul de dușmani ai poporului sovietic. Serafim Saka are meritul de a fi rupt, la scurt timp după dispariția imperiului, tăcerea așezată peste ororile unei jumătăți de veac. Pe lângă materialul factologic invocat, se remarcă atitudinea empatică și măiestria scriitorului de a formula întrebările potrivite pentru a scoate la lumină detalii, circumstanțe, replici, personaje odioase, tot ceea ce a însemnat calvarul basarabeanului supus re-educării de sistemul totalitar.

Cuvinte-cheie: Serafim Saka, Basarabia, GULAG, memoria colectivă și traumatică, dialog.

BDD-A30700 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

Actualitatea perpetuă a temei. Geneza unui text popular e complicat de localizat în timp și spațiu. Versurile din *moto* sunt o excepție, fiind expresia suferinței nedrepte a unui suflet basarabean, dus de acasă spre pierzanie, în iunie 1941. Poporul a pătimit enorm. Rana basarabenilor, după mai bine de 70 de ani, mai sângerează. Memoria este cea care recuperează suferința și jertfa basarabenilor.

În perioada de după căderea imperiului sovietic, în spațiul basarabean s-a instituit un proces de demistificare a mitului bunăstării comuniste, dar și de deconspirare a metodelor de menținere și consolidare a acestei utopii. Istoricii, jurnaliștii, scriitorii au inițiat un proces public împotriva comunismului, regim care a secerat națiuni, clase sociale, oameni. Articolele din presa periodică și studiile semnate de Gheorghe Cojocaru, Mihai Taşcă, Anatol Petrencu, Anatol Țăranu, Gheorghe Palade, Pavel Parasca, Ion Țurcanu ș. a. au scos la lumină date din arhive și mărturii ale celor care au supraviețuit „eliberării Basarabiei", colectivizării, deportărilor în Siberia. O contribuție importantă în acest context o au textele literare (*Povestea vulturului* de Nicolai Costenco, *Călătorii în jurul omului* de Alexei Marinat, *Tema pentru acasă* de Nicolae Dabija, *Destine transnistrene* de Vladimir Beşleagă, *Copiii în cătușele Siberiei* de Spiridon Vangheli, *Spune-mi Gioni* de Aureliu Busuioc, *Bucovineana* de Ion Druță, *Cartea nomazilor din B.* de Val Butnaru și altele) care reconstituie acele vremi și suferințe.

Aceste modele de *empatie*, de „rezonanță, comunicare afectivă cu semenul" [2, p. 114], constituie o parte definitorie a *post-memoriei*, termen introdus în lumea academică de Marianne Hirsch[1]. Termenul presupune o informație pe care subiectul a obținut-o de la alții, dar pe care o percepe ca pe o parte a propriei memorii. Or în prezent, la aproape trei decenii de la declararea, societatea dispune de o informație consistentă sub aspect științific, documentar și artistică privind acest segment al istoriei, „cu accente pe evenimentele ce au avut mare importanță, semnificație și pregnanță în viața societății în întregime" [3, p. 441]. Vorbim, în cazul dat, de *memoria colectivă* și *traumatică* a poporului român.

Mai nou, în 2013, Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova, în parteneriat cu Ministerul Culturii al Republicii Moldova, a lansat un program național pentru tineret, „Expedițiile Memoriei", care urmărește „angrenarea unor segmente largi ale tineretului din republică în identificarea, descoperirea și reabilitarea memoriei istorice legate de deportările staliniste, dar și de totalitatea memoriei legate de trecutul totalitar sovietic" [4]. Pe parcursul a cinci expediții, din 2013 și 2014, în regiunile Almatî și Karaganda din Kazahstan, din 2016 și 2017 în ținutul Krasnoiarsk, regiunea Irkutsk și din 2018 în Novosibirsk și Tomsk (Federația Rusă), „studenți și profesori de la Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea Pedagogică de Stat, Universitatea Liberă Internațională, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași și Universitatea din București, cercetători de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, jurnaliști de la postul de televiziune TV Moldova 1 și TVR Iași au studiat arhivele și au întreprins cercetări pe teren, întâlnindu-se cu reprezentanții diasporei, dar și cu cercetători din aceste regiuni", după cum a menționat unul dintre inițiatorii expedițiilor, istoricul Octavian Țîcu [5].

O activitate inedită desfășoară Institutul de Istorie Orală din Moldova, înființat în 2017. În cadrul acestuia istorici, filologi, sociologi prin metoda interviului, scriu o „Istorie a unor oameni, care în alte circumstanțe niciodată nu ar fi fost auziți și luați în seamă. Noi oferim o altă perspectivă, o altă privire asupra trecutului" [6], menționează autorii proiectului.

O asemenea abordare a istoriei Basarabiei în perioada sclaviei comuniste a avut-o, la începutul anilor '90, Serafim Saka (1935–2011), scriitor basarabean, originar din județul Hotin. Prozatorul Serafim Saka a lăsat posterității nu doar texte de ficțiune emblematice pentru generația '60 (romanele *Vămile*, *Linia de plutire*, romanul-fapt *Pe mine mie redă-mă*), ci și importante pagini cu valoare de document istoric.

Amprentele istoriei în familia Saka. Originar din partea de nord a Basarabiei, eronat denumită Nordul Bucovinei, Serafim Saka a trăit la propriu vicisitudinile istoriei. La 10 ani, alături de frații săi, a rămas în grija surorii mai mari, Nina, care nu avea decât 15 ani. Tatăl, Teodot, moare la 34 de ani, în războiul ce nu era al lui („era al lui Stalin și Hitler, pe care bunica îi blestema seară de seară înainte de a-și spune îndelung rugăciunea" [7, p. 51]), după cum rememora cu amărăciune scriitorul-narator Serafim Saka în paginile romanului-fapt *Pe mine mie redă-mă*, o carte de memorii deghizate. Mama, la nici un an, în martie 1945, e răpusă de tifos, dar mai ales de suferință: „Moartea tatei a clătinat sufletul mamei, după care mama nu și-a mai recăpătat echilibrul sufletesc" [7, p. 42]. După luni de zile de luptă cu foamea, durerea, munca, cei patru copii din familia Saka au fost fie instituționalizați, fie adăpostiți la casele rudelor. Micul Serafim este luat în familia unchiului Vladimir Saca, care, în 1949, este condamnat politic și dus în Kolâma. La distanță de ju-

[1]Marianne Hirsch – filolog american, de origine evreiască, născută în 1949, în Timișoara, România. A studiat fenomenul de memorie culturală și transmiterea memoriei Holocaustului la generațiile următoare. [on-line] https://http://blogs.cuit.columbia.edu/mh2349/

BDD-A30700 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

mătate de secol scriitorul Serafim Saka menționează că fratele tatălui său a fost „[…] cel care avea să plătească cu șase ani de gulag, mai apoi și cu viața, pentru tot ce a fost și nu a fost neamul nostru Saca. Doar șase ani din cei douăzeci și doi la cât fusese condamnat de Tribunalul Militar din Cernăuți în toamna nefericitului an una mie nouă sute patruzeci și nouă, an de deportări masive în Basarabia și Bucovina, unchiul trecând drept trădător de patrie, Uniunea Sovietică, din care fusese impuși să facem parte” [7, p. 20].

Amintirile tragicei sale copilării îl domină pe Serafim toată viața. Ține minte chiar și scaunul de piatră din fața Tribunalului, unde îl aștepta pe unchiul său pentru a-i transmite o legătură cu haine sau alimente și de unde protestase într-un fel, strigându-i să le spună că nu e vinovat, în timp ce-l văzuse târât de la interogatoriu de doi militari spre o dubă. Într-o zi însă nu l-a mai văzut în curtea Tribunalului: „Am înțeles că, gata, s-a încheiat procesul și eu nu mai am de ce să vin” [7, p. 21].

Dosarul unchiului avea inscripția de *dușman al poporului*, deși, întors cu decorații de la război, în 1946, el a reușit să se încadreze în viața colectivității. Prin numire, a fost ales președinte de *selpo* (cooperația sătească de consum), apoi a fost avansat în post de președinte al *raipotrebsoiuz*-ului (cooperație raională de consum), funcție ce i-a oferit posibilități de a veni în ajutor populației sărăcite și înfometate de politicile duse de „tovarășii”. A deschis o cantină pentru copiii vagabonzi din satele raionului Noua Suliță, precum și târguri pentru țărani în câteva localități.

La prima amnistie, în 1956, unchiul Vladimir a revenit la baștină, însă era alt om, „un învins care-și cerea dreptul la viață de la o realitate în care omul nu avea niciun drept” [7, p. 21]. Peste câțiva ani a fost reabilitat, în baza mărturiilor adunate de la foștii martori, consăteni, care spuneau acum altceva decât în fața anchetatorilor kaghebiști. I s-a restituit averea confiscată – casa –, la prețul pus de oficiali sovietici, „nimic și nimeni n-a reușit însă să-l readucă vreodată la cel care a fost până la gulag” [7, p. 21].

Această incursiune în biografia scriitorului Saka vine să explice, o dată în plus, atitudinea sa ostilă față de politica partidului comunist de deznaționalizare și exterminare a populației băștinașe, atitudine care transpare tranșant în volumul de confesiuni și dialoguri *Basarabia în GULAG* (1995), pe care îl dedică memoriei „unchiului, Saca Vladimir, trecut prin Kolâma”. Volumul descoperă, pe de o parte, destinele tragice ale unor familii și personalități din Basarabia, pe de altă parte, reliefează o realitate terifiantă și paranoică în care a reușit să supraviețuiască populația provinciei românești. Am putea presupune că ideea de a scoate de sub tipar o *carte-antologie a durerii* Basarabiei și Bucovinei l-a frământat pe scriitor încă din îndepărtatul an de revenire din GULAG a unchiului Vladimir. Fiind student la Facultatea de Istorie, în vacanța de iarnă, Serafim Saka a mers cu unchiul pe la casele sătenilor care au fost aduși la procesele sinistre de altădată. Oamenii povesteau, unchiul asculta, iar tânărul Serafim Saka nota. În acele seri geroase, scriitorul a deprins arta de a asculta, a surprinde înțelesurile și subînțelesurile cuvintelor, gesturilor și tăcerilor.

Serafim Saka, omul întrebărilor. Activând în redacția ziarului „Tinerimea Moldovei”, Serafim Saka și-a ascuțit penița de intervievator, precum și simțul de a discerne adevărul de minciună în numeroasele dialoguri pe care le întreținea cu oameni de cultură, precum și cu medici, politicieni, ingineri, agronomi ș.a.. Ca urmare, apare volumul de confesiuni și interviuri *Aici și acum. 33 de confesiuni sau profesiuni de credință* (1976). Cu „dosarul pătat” [8, p. 79], dar și cu un pronunțat spirit critic, Serafim Saka și cei aflați în dialog și-au exprimat opoziția față de situația literară, culturală etc. din RSSM. Evident, aceste dialoguri au „deranjat” autoritățile. Cartea a reprezentat un eveniment editorial, cu toate că a fost drastic cenzurată, „până și din corectura manuscrisului au fost scoase momente și episoade care ar fi putut tulbura liniștea funcționarilor […] autorul spunea pe nume unor lucruri prea puțin mediatizate în epocă. Drept că o făcea prin mijlocirea unor personalități ale timpului”, menționează criticul Ion Ciocanu [9, p. 348]. Or, Serafim Saka a plătit „succesul” volumului cu 11 ani de interdicție literară și un exil artistic interior, timp în care își câștigă existența traducând din opera dramatică a scriitorilor ruși și sovietici.

În 1987, iese de sub tipar cartea *Linia de plutire: două romane și șapte dialoguri*, cele două romane fiind *Vămile* și *Linia de plutire*, iar dialogurile avându-i ca protagoniști pe cunoscuți oameni de cultură ai timpului. Cu un an mai târziu, vede lumina tiparului cartea de convorbiri, articole, însemnări *Pentru tine bat*… . Abia în 1995, cu sprijinul Fundației Soros-Moldova, la Editura Uniunii Scriitorilor, Editura Meridianul 28, apare *Basarabia în GULAG*, cartea dramei românilor basarabeni duși în GULAG-ul stalinist, dar și a celor trecuți, după refugiere, prin calvarul comunismului românesc.

Despre Serafim Saka intervievator și publicist de respectat, dar și de temut, au vorbit mai mulți critici și colegi ai scrisului. Academicianul Mihai Cimpoi, în postfața la volumul *Linia de plutire: două romane și șapte dialoguri* (1987), observa că Serafim Saka „a impus interviul ca gen literar superior simplei alternanțe publicistice «întrebare-răspuns». Întrebarea,

BDD-A30700 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

formulată energic, ascuțit (uneori incisiv și incomod), cere răspunsul unei personalități. […] A ne duce în intimitatea personalității – iată condiția interviului" [10, p. 463]. Aceeași calitate o pune în evidență scriitorul Leo Butnaru în titlul la prefața volumului *Aici: Atunci și Acum* (2010), calificându-l pe Serafim Saka drept „scriitorul care nu și-a sugrumat întrebările. Nici răspunsurile" [11, p. 3].

Modalitatea de a dialoga, precum și poziția sa civică, istorică scot în relief personalitatea lui Serafim Saka, inclusiv postum. Eugen Lungu semnalează în context: „Neliniștea sa interogativă și riscul de a-și expune nestrămutat atitudinea față de tot ce mișcă au făcut din el nu numai omul-atitudine, dar și omul-problemă" [7, p. 8]. Mircea V. Ciobanu, în ultima sa carte *Căderile în realitate ale criticului*, evidențiază o calitate rarisimă la un scriitor – dispunerea spațiului cărților sale altor voci. „Cărțile-eveniment, la care a pus umărul Saka (*Aici și acum*, *Basarabia în GULAG*, *Pentru tine bat…*), afirmă criticul, sunt cărți… «spuse» de alții. Să fii atât de generos cu spațiul cărților muncite (de tine, totuși); să fii atât de detașat lăsându-i pe alții să-și spună păsul (și să-i îndemni s-o facă)… câți au mai făcut asemenea cărți, autoeliminându-se sau refuzându-și orgoliul «auctorial»? E o detașare, aș zice, dramatică (cum ar fi replicile, fără comentarii, din piese), un fel de *gen dramatic la modul absolut*" [12, p. 214-215].

Crezul lui Saka publicistul constă în a surprinde esența omului din secolul XX, care e un mozaic de idei, gânduri, fapte, Euri. „… Pornind să scriu această carte [*Aici și acum*, 1976] – o carte de întrebări și răspunsuri, – m-am gândit să întâlnesc între două coperte, dacă sub același acoperiș e mult mai greu, – oameni, suflete și gânduri, care să reprezinte un *noi*, creatori de bunuri și frumos. Pentru că prea de multe ori căutăm țâra de deosebire, înainte de a fi găsit marea asemănare. Prefer Eului căutat un *noi* găsit. Eul vine, va veni după ce va fi pornit de la un permanent *noi*", se destăinuia scriitorul pe coperta a patra a volumului. În contextul cărții *Basarabia în GULAG*, românul basarabean Saka a găsit acel *noi* românesc în ansamblul a 19 destine tragice.

„Documentul afectiv" al lui Serafim Saka. În cadrul unuia dintre dialogurile sale, Serafim Saka și-a destăinuit proiectul cărții: „De jumătate de an stau mai mult la Iași, unde am întâlnit mulți basarabeni de valoare, oameni cu greutate și respect. Cartea pe care o adun acum, *Basarabia în GULAG*, va fi și despre basarabenii care s-au retras mai în interiorul Țării, peste Prut, și despre ce s-a întâmplat mai apoi cu ei" [11, p. 272]. Se întâmpla prin anii 1991–1992, răstimp în care Serafim Saka se stabilise la Iași (1991–1993), ocupând funcția de director cultural la concernul „Valeologia"[2], sub egida căruia iau naștere Teatrul „Eugène Ionesco", o editură cu sediul la Iași și câteva formațiuni muzicale.

Basarabia în GULAG, înglobând 19 mărturii-destine, au văzut lumina tiparului în trei variante – de revistă, de volum separat și de antologie publicistică, fapt ce confirmă insistența autorului de a face publice ororile la care au fost supuși concetățenii noștri de cerberii staliniști. Astfel:

- în 1993, 1994, 1995, în revista „Basarabia" au fost publicate 15 povestiri, după cum urmează: Vadim Pirogan *N-a fost să fie*, Gheorghe Spătaru *Înapoi la maimuți*, Raisa Patrașcu *Vin rușii*, Dumitru Crihan *Un alt nume*, Alexe Ouatu *Din istoria vieții mele*, Ion Pogorilovschi *Opt moduri de a trece Prutul*, Ion Holban *Cămașa de oțel*, Alexandru Cerbul *Războiul ca o eroare*", Alexandru Usatiuc *Genocidul*, Vasile Cojocaru, Dumitru Jantoveanu *Un război mai mult decât absurd*, Dumitru Osipov *Basarabia, lacrima mea*, Toma Ivanenco *Cu rădăcinile în aer*, Boris Petcu-Vulpe *Aceşti „mari prieteni ai popoarelor"*, Anatol Plugaru *Prima breșă*;
- în 1995, în volumul *Basarabia în GULAG* au fost inserate 20 de destine, la cele anterioare adăugându-se cinci: Iacob Guşilă *Trasarea Gulagului*, Palaghia și Gheorghe Cozma *Toată viața am înălțat case*, Balaban Nicolae *În camera morții*, Constantin Crețu *Zigzagurile puterii*, Vasile Țepordei *Căldura omenească topea gheața Siberiei*;
- în 2010, volumul antologic al publicisticii lui Serafim Saka *Aici: Atunci și Acum* evocă 9 destine, cele ale lui Dumitru Crihan, Balaban Nicolae, Palaghia și Gheorghe Cozma, Constantin Crețu, Toma Ivanenco, Dumitru Osipov, Boris Petcu-Vulpe, Anatol Plugaru, Vasile Țepordei.

Se observă că cinci nume (Dumitru Crihan, Dumitru Osipov, Toma Ivanenco, Boris Petcu-Vulpe și Anatol Plugaru) se regăsesc în toate cele trei ediții.

[2] „După evenimentele din decembrie 1989, la București se constituie Universitatea Ecologică (instituție privată). În fruntea ei vine un profesor întreprinzător pe nume Dolfi-Drimer. El izbutește să încheie un acord cu ministrul învățământului din Republica Moldova, pe atunci domnul Nicolae Matcaș, ce stipula inaugurarea la Chișinău a unei filiale a acestei instituții. Întreprinderea „Valeologia", condusă de V. Usturoi, se angaja să sponsorizeze activitatea filialei respective, iar scriitorul Serafim Saka subsemnase acordul sus-menționat în calitate de decan. De remarcat faptul că acest act a fost aprobat de Președintele RM din acea perioadă, domnul Mircea Snegur. Despre acest document, semnat la Chișinău la finele anului 1991, se cunoștea foarte puțin". Andrei Galben. [on-line] https://ulim.md/wp-content/uploads/2019/05/pagini-din-istorieRO.pdf

BDD-A30700 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

Am putea presupune că aceste istorii sunt emblematice pentru autor, ca gândire și simțire românească, suferință și rezistență.

De menționat că toate confesiunile au apărut inițial în varianta de revistă, fiind publicate în „Basarabia", în perioada 1993–1995 la rubricile îngrijite de Serafim Saka: *Lung îi drumul în Sibir*…, un vers dintr-un text al deportaților (numerele din ianuarie, februarie și aprilie 1993); *Cu sufletul la gură* (numerele din iulie, octombrie și noiembrie-decembrie ale aceluiași an); *La răspântie de vânturi*, rememorările din copilărie și tinerețe despre râul Prut ale lui Ion Pogorilovschi[3] (august 1993); *Documente. Mărturii*, rememorările lui Vasile Cojocaru *(*1994, numărul 2-3); următoarele patru texte din revista „Basarabia" (1994–1995) sunt inserate iarăși la rubrica *Cu sufletul la gură*.

Cea din urmă rubrică era anunțată de revista „Basarabia" drept titlul viitoarei cărți. La apariție, cartea va avea însă titlul *Basarabia în GULAG*. Leo Butnaru constata că acest titlu „parcă ar comenta, cât un întreg tratat, însuși conținutul cărții care îl poartă; titlu care stă ca un negru epitaf incrustat pe trupul unei întregi epoci, cea a jertfelor nevinovate, a dezmățului stalinismului fascistoid, cu teroarea sa inegalabilă ca ferocitate" [11, p. 10-11]. Mircea V. Ciobanu avea să remarce corespondența cu arhicunoscuta lucrare a lui Alexandr Soljenițîn (*Arhipelagul Gulag*), menționând că „nu este o parafrază *accidentală*". Ca și Soljenițîn, Saka nu a apelat la documente, ci doar la mărturisirile celor care au trecut prin „Republica GULAG". Astfel, „cartea […] devine un alt soi de document, un fel de «cronică» în sens literar, sau un «document afectiv» al epocii, câștigând în tensiune acolo unde lipsea – obiectiv – analiza statisticilor reci" [13, p.17].

În varianta de revistă, în nr. 1, 1993, scriitorul Serafim Saka semnează o emoționantă prefață cu titlul *Ne amintim și-i amintim*…: „Oricât ar fi să fie povestită, amintită, deplânsă – rememorată sau chiar dată uitării – drama românilor înstrăinați a fost și rămâne cea mai grea povară pe care neamul nostru o are de purtat – spiritual, dar și material – la acest sfârșit de mileniu și de întregiri naționale.

Nici să-ți cuprindă imaginația cât poate îndura și duce în amintire omul!

Sutele de mii de români basarabeni deportați în Siberia sau mutați în stepa Kersonului, alte sute de mii secerate de tifosul adus de război și de foamea pusă la cale de hoarda eliberatoare, în frățească *colaborare* cu activiștii locali, dar și mulți din cei care s-au *refugiat* peste Prut au fost ajunși din urmă și vânați de KGB-ul sovietic.

De acolo, din murire, strigă și cer dreptatea neuitării noastre.

Ne amintim și-i amintim pentru a le face țărâna mai ușoară și blestemul mai de piatră" [14, p. 98]. Serafim Saka își cristalizează mesajul ideatic: *suferința proprie ascunsă în pliul memoriei* („Subsemnatul a gândit, a retrezit și a adunat din om în om și vorbă cu vorbă această carte în care își spune – acum întreg și necenzurat – viața de copil crescut în rouă, mânuitor de floretă într-o lume numai spadă"), *textele scrise sunt un strigăt de disperare într-o lume fracturată* („O carte spusă *cu sufletul la gură* de cei care mai trăiesc și până azi drama ruperii de neam, de limbă și de istorie"), *revenirea în matca românismului* („O dramă absurdă – această, și până azi! – înstrăinare a românului de români" [14, p. 99]).

Deja în prefața la *Basarabia în GULAG*, scriitorul explică ce l-a determinat să scrie cartea: „S-au scris povestiri zguduitoare despre malaxorul concentraționar comunist, i-am citit pe Șalamov cu *Povestiri din Kolâma*, pe Soljenițîn cu renumitul său *Arhipelagul GULAG* și pe mulți alții, dar toate acestea au fost scrise de ruși. Noi, românii din Basarabia, care la o populație pe vremea aceea de cca 2,5 milioane de locuitori am pierdut peste un milion […] în mod practic nu avem lăsate mărturii scrise despre iadul prin care am trecut" [15, p. 3]. Așadar, se anunța, din primele pagini, o condamnare a regimului totalitar sovietic. Titlul prefeței, din care am citat mai sus, *Dar cum rămâne cu ciuma roșie?*, înfierează genocidul comunist în ideea de a avertiza și proteja noile generații: „ne salvăm azi de pericolul unui nou posibil GULAG care ne amenință" [15, p. 3].

Istoriile basarabenilor care au trecut prin „ciuma roșie" pot fi clasificate tematic în câteva categorii:

- *basarabenii care au simțit la propriu ororile Siberiei (deportați cu familii sau deținuți politici)*: Vadim Pirogan, Dumitru Crihan, Maxim Holban (tatăl lui Ioan Holban), Alexandru Usatiuc, Vasile Cojocaru, Toma Ivanenco, Boris Petcu-Vulpe, Gheorghe și Petre Osipov (frații lui Dumitru Osipov), Nicolae Balaban, Constantin Crețu, Vasile Țepordei;
- *basarabeni refugiați în România și prigoniți de autoritățile comuniste românești*: Raisa Patrașcu, Ion Pogorilovschi, Palaghia și Gheorghe Cozma;
- *basarabeni-martori ai ocupării Basarabiei de către sovietici*: Alexei Ouatu, Iacob Gușilă;
- *basarabeni-martori ai războiului ruso-moldovenesc de pe Nistru*: Alexandru Cerbul, Dumitru Jantoveanu, Anatol Plugaru.

La distanța de mai bine de un deceniu, în 2010, în volumul antologic al publicisticii lui Serafim Saka, *Aici: Atunci și Acum*, au fost republicate istoriile vieții lui

[3] Ion Pogorilovschi (18 februarie 1938 – 6 iulie 2009) a fost cel mai important filosof al creației brâncușiene.

BDD-A30700 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

Dumitru Crihan, Dumitru Osipov, Palagheii și Gheorghe Cozma, Nicolae Balaban, Boris Petcu-Vulpe, Anatol Plugaru, având forma de dialog. Pe parcursul discuției, pe lângă istoria propriu-zisă a protagonistului, se desprinde vocea scriitorului Serafim Saka. O voce ce scotea din întunericul memoriei amintiri despre clipe groaznice adunate în ani de existență zădarnică: „Ar fi păcat să rămână necunoscută o viață trăită atât de dramatic" [11, p. 190]. Acesta ar fi laitmotivul intervențiilor lui Saka, omul care întreabă, pentru a aduna tot mai multe probe împotriva criminalilor sovietici: „Să le luăm pe rând, că sunt multe și încâlcite [evenimente], ca să nu le pierdem firul…" [11, p. 215]. Dar și pentru a re-constitui prin intermediul destăinuirilor sincere ale foștilor deținuți, atmosfera lugubră a lagărelor staliniste, suferința fizică și emoțională: „Ce era cel mai greu de suportat într-o închisoare sovietică?" [11, p. 212] Pe de altă parte, *intervențiile-avalanșe* ale lui Serafim Saka, în formă de întrebări-fulger și/sau replici scurte și tăioase, au ca scop să dinamizeze discuția, să-i dea un ritm sau chiar să polemizeze cu intervievatul, făcând cititorul să ia o atitudine critică față de cele povestite. Un exemplu ar fi fragmentul din discuția cu Iacob Gușilă, ofițer în armata sovietică, membru al Comisiei ce a trasat cel mai nedrept hotar de pe Prut, dintre URSS și România, întinzând sârma ghimpată pe 79 000 de stâlpi:

„[…] Comisia aliată de control, în care lucrau englezi, francezi, americani…

– Și mai sus de toți – sovieticii!

– Da, că eram învingători.

– Erați… Victoria aceasta v-a învins până la urmă definitiv. Dar asta-i altă problemă…" [11, p. 56]

Altădată, dialogul devine pentru Serafim Saka un prilej de a se expune despre Țară, istoria Basarabiei, războiul ruso-moldovenesc – conflictul nesoluționat ce ne ține încă în raza influenței „eliberatorilor", în zona ex-GULAG-ului, chiar și după destrămarea U.R.S.S.-ului, după cum afirma politicianul Anatol Plugaru (ex-ministru al Securității naționale în anii ,90): „gulagurile nu mor cu una cu două, ele iau alte forme, se deghizează ca să-și continue viața" [16, p. 125]. Scriitorul Serafim Saka, „rănit, îndurerat și tot restul din acest arsenal trist de sentimente" [16, p.124], își axează cea mai mare parte a dialogului pe rana necicatrizată a Republicii Moldova – Transnistria – o povară mult prea grea pentru basarabeni: „Am pierdut Transnistria și eu cred că nici nu trebuia s-o câștigăm. În clipa în care câștigăm Transnistria pierdem România. Cu Transnistria în coadă nu ne vom putea reuni niciodată cu Țara" [16, p. 130]. „A fost vreodată Transnistria pământ românesc? Să nu-mi vorbești de M.A.S.S.R. Era o formulă artificială, incoerentă și fără nici un suport, un cal troian" [16, p. 133].

De obicei, combativ și incitant în discuție, Serafim Saka se manifestă ca un sensibil, răbdător și atent ascultător. Narațiunea, povestea vieții protagoniștilor săi ia formă de monolog, de biografie unică și totuși recognoscibilă. Psihologii subliniază că memoria „nu este un automatism cerebral, ci un act al psihismului, expresia persoanei în întregul ei" [17, p. 194], fapt ce confirmă calitatea oamenilor care au reușit, fiind la capătul puterilor fizice și psihice, să revină la ritmul obișnuit al vieții și, cel mai fascinant lucru, să rămână fideli viziunilor și convingerilor ferme despre omenie, dragoste, prietenie.

„Ne amintim și-i amintim…" Analizând istoriile, s-ar putea contura un traseu tipic al destinului românului basarabean ajuns în vizorul „tovarășului eliberator": anchetări, arestări, procese sumare, periplu prin închisorile imperiului, drum infernal spre capătul lumii, supraviețuire sau moartea de martir. Din șirul lung al poveștilor deportaților reținem câteva ca fiind exponențiale.

Bucovineanul Gheorghe Spătaru, de 6 ani, și familia sa (9 copii – cel mai mare de 14 ani, cel mai mic de 2 luni, mama și bunica de 80 de ani paralizată) au fost incluși în planul de deportați al „tovarășilor" în anul 1941. Transportați timp de trei săptămâni cu un tren marfar, au ajuns în ținutul de șes al Siberiei de Vest, satul Vicolovo, orașul Ișim, regiunea Tiumen. Gheorghe, neputând suporta condiția de sclav, a încercat să evadeze de câteva ori. În 1947, la a patra tentativă, a reușit să revină acasă – la Horbova, Herța – mai mult pe jos. Flămând, chinuit de frica de a fi prins, „a ajuns să semene cu un animal hăituit, cu o maimuță", care căuta căldură și înțelegere.

Inginerul Vadim Pirogan, fiul lui Ștefan Pirogan, ales primar de Bălți de trei ori, din 1924 până în 1934, reușește să se rupă din ghearele reci ale Siberiei după cinci ani de viață pierduți. Tatăl său a rămas însă să se odihnească pe veci într-un mormânt necunoscut, într-un pământ rece și străin. „Memoria e încărcată și rana mai sângerează și azi", se destăinuia Vadim Pirogan, întrebându-se mereu: „De ce nu ne-a iubit Dumnezeu? De ce ne-a lăsat pradă dușmanului? Oare puțin a suferit acest popor? […] De ce oare a avut parte de o soartă așa de grea? Pentru care păcate?" La 22 de ani, „îmbătrânit în suflet, dezgustat de viață, dezbrăcat, flămând și desculț" [15, p. 75] a fost eliberat. Fiind supravegheat în continuare de nkvd-iști, a fost nevoit să plece la Lvov, să ia viața de la capăt.

Muzicianul Boris Petcu-Vulpe, originar din Ismail, și-a făcut studiile la Conservatorul din Bucu-

BDD-A30700 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

rești, fiind angajat la studioul Radioului Național Românesc. În 1940 se repatriază din București la Ismail, unde îi rămăsese mama. Ca și mulți alți intelectuali basarabeni, a fost atras de mișcarea comunistă încă de când era licean. Începutul războiului fascisto-sovietic l-a prins în Chișinău, în cadrul orchestrei filarmonicii. A fost evacuat, văzând viața plină de lipsuri a „slăvitului popor sovietic". A ajuns tocmai în Asia Mijlocie, trecând zona pustiului Kara-Kum. Pericolul însă a venit în anul 1943. O singură, dar justă remarcă la o știre din ziarul „Izvestia"[4], ce anunța noua uniformă militară: „este uniforma armatei țariste", i-a asigurat „biletul" pentru colonia de reeducare prin muncă. Din cei 40 de milioane de deținuți, temnicerii nu îl strigau după nume, ci după număr: „355458, articolul 58 doi", înscris pe căciulă, pantalon și spatele pufoaicei. Pentru calomnierea puterii sovietice, muzicianul Boris Petcu-Vulpe zece ani a fost doar un număr pentru „atât de mari prieteni ai popoarelor" [15, p. 310].

Dumitru Crihan, fiul lui Anton Crihan, deputat în Sfatul Țării, fiind trădat de prieten, este purtat prin tot calvarul lagărelor comuniste.

Basarabeanul Ion Pogorilovschi, cu mama și sora sa Steluța, în iunie 1940 s-au refugiat în România, lăsând o parte din familie dincolo de Prut. Povestea sa ia forma unei ode Prutului, „râu ocultat, pustiit, râu de graniță" [15, p. 276]. Structurată în opt texte întitulate inspirat (*Lumânări violând frontiera*, *Hotar viscolit* etc.), povestirea e încărcată de nostalgie, durere și mult dor pentru Basarabie (*alias* tată): „înecata Ofelie plutind spre mine pe râu: Basarabia", „Basarabie, am șoptit, vino la vorbitor!" [15, p. 274]. O viață întreagă a dus povara lipsei, dar și speranța recuperării: „Crucea tatei aici – mormântul tatei dincolo. Pentru o vreme" [15, p. 288].

O altă familie de basarabeni a cunoscut ce e pribegia, ajungând chiar în inima țării-mame. Palaghia Cozma și fiul acesteia, Gheorghe, au numărat câte case au înălțat timp de 13 ani. Originari din satul Gangura, Tighina, în martie 1944, au plecat spre Oltenia, ajungând în satul Dobridor, Dolj. În anii '50, au fost nevoiți să fugă în Banat, comuna Stamora, ca în 1951 să ajungă în comuna Bucu, pe atunci raionul Slobozia, regiunea București. De aici au fost deportați în Bărăgan, unde într-un lan de grâu, cu alte 100 de familii de basarabeni, nemți, bănățeni, au înființat satul Viișoara, părăsindu-l pentru totdeauna în 1957 și stabilindu-se cu traiul în satul Buciumeni, Mogoșoaia, București.

Lectura acestor scurte incursiuni în viața dramatică a deținuților politici, deportaților și refugiaților copleșește, bulversează, cutremură, dar și dă speranțe în puterea spirituală a omului – adaptarea, dorința de a trăi, în pofida mediului delirant, durerii, traumatismului, stigmatizării, segregării. Basarabenii – exemplele sunt pe față – au reușit, în mare parte, să susțină acest examen diabolic. Au dat dovadă de rezistență, precum membrii organizației național-basarabene „Arcașii lui Ștefan" (detalii în textul lui Nicolae Balaban *În camera morții*) sau ai grupului „Sudul Basarabiei" (relatat de Vasile Cojocaru). Aceste acte de eroism spulberă unul dintre cele mai împământenite mituri în Basarabia – lipsa rezistenței băștinașilor față de ocupația sovietică. O altă idee preconcepută, indusă populației din această parte a pământului românesc, a fost cea a *fratelui mai mare grijuliu și iubitor*. Cei care au cunoscut la propriu gerul siberian, precum și sălbăticia descătușată a anchetatorilor și temnicerilor, au confirmat că ordinele veneau din cabinetele sinistre ale Kremlinului.

Totuși, miile de deținuți au reușit să revină la o viață „normală" datorită relațiilor de prietenie, grație „căldurii omenești ce topea gheața Siberiei", după cum menționa preotul Vasile Țepordei. Tot el evocă în dialogul cu Serafim Saka dorința deținuților politici de a avea parte de un proces echitabil și condiții umane de existență în spații de detenție. Preotul Vasile Țepordei povestește despre grevele izbucnite în lagărele din minele din Vorkuta în iunie-iulie 1953. Aceste evenimente sunt reflectate în cartea *Fără pașaport prin U.R.S.S.* (Munchen, 1978), semnată de unul dintre reprezentanții Comitetului de grevă de la mina 7, Johan Urwich, născut în 1926, luptător pentru drepturile cetățenilor străini. Grevele au fost suprimate sângeros, dar jertfa deținuților nu a fost zadarnică. Drama de la mina 29, soldată cu 481 de morți, a fost dezvăluită lumii de postul de radio „Europa Liberă". Au urmat schimbări în viața lagărelor: „au fost scoase toate gratiile de la ferestre, toate numerele de pe hainele și căciulile deținuților și s-a anunțat că ușile nu se vor mai încuia. Se vor construi magazine în lagăre, unde se vor vinde alimente la fel ca și în magazinele pentru cetățenii liberi" [15, p. 259].

Un exemplu de rebeliune, din aprilie 1954, descris din auzite de Alexandr Soljenițîn în *Arhipelagul GULAG*, drept „41 de zile de libertate", basarabeanul Vasile Cojocaru l-a evocat din cele trăite. Gardienii au reprimat revolta, implicând 16 divizii cu tehnică grea (tancuri, avioane). Și de această dată sacrificiul n-a fost în zadar – s-au recercetat dosarele. Vasile Cojocaru a fost eliberat în 1956, după 5 ani de muncă în mine la extracția metalelor grele.

„Carte-recviem". Apariția volumului *Basarabia în GULAG* a fost salutată în mediul intelectual din Republica Moldova. Alina Ciobanu a atribuit cărții lui Serafim Saka o valoare de „manifest", menționând că

[4] Ziarul oficial al guvernului sovietic din 1917 până în 1991.

BDD-A30700 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)

„nu este altceva decât un ghid, inerent cunoașterii, prin labirinturile universului concentraționar sovietic" [18, p. 19].Tudor Palladi remarca individualitatea volumului de „«carte-recviem», o amintire și un avertisment uman", precum și de „roman istoric colectiv unic, romanul unei drame umane macabre" [19, p. 5]. Unul dintre protagoniștii *Basarabiei în GULAG*, Vasile Țepordei, constata că volumul lui Serafim Saka „ne demonstrează sinceritatea luptei românilor basarabeni" [33, p. 7]. Drept o „carte de căpătâi" [21, p. 383] o califică criticul Ion Ciocanu. Pe paginile recenziei publicate în revista literară „Basarabia", Nicolae Negru comentase calitățile de confesor al autorului: „El [Serafim Saka] se comportă ca un atent și receptiv ascultător, care reușește să stimuleze confesiunea, ca un fin prețuitor al mișcărilor sufletești"[22, p. 109-110]. Cartea, în opinia lui Nicolae Negru, reprezintă un monument al neuitării genocidului comunist: „Dincolo de tortură, foamete, frig și alți «constituenți» ai GULAG-ului, cititorul întâlnește suferința în singurătatea ei, în manifestările ei intime, în reflecțiile și pornirile ce le suscită în sufletele celor sacrificați" [22, p. 110].

Mai mult decât atât, nepotolita sete de adevăr și dreptate a scriitorului Serafim Saka a adus în fața tribunalului lumii martori/victime ai/ale „vremurilor roșii cu zile negre". „Să vorbești în *era prohibiției verbale* și să faci să vorbească pe alții («dând glas pustietății…»), o *lume taciturnă în vremuri mute*, este poate actul cel mai semnificativ al unui om care ne-a ajutat să ne… *dezbâlbâim*" [12, p. 215], observă subtil peste mai bine de un sfert de veac criticul Mircea V. Ciobanu.

Volumul lui Serafim Saka este un document cu valoare istorică. Povestirile zguduitoare ascultate și trecute prin ființa autorului lasă o dublă impresie – de fragilitate, vulnerabilitate a ființei umane, pe de o parte, forță, verticalitate, credință a omului drept, pe de altă parte.

BIBLIOGRAFIE

1. Petcu-Vulpe B. Acești „mari prieteni ai popoarelor". În: Basarabia, nr. 6, iunie, 1995, p. 7-23.
2. Laplanche J.; Pontalis J.-B. Vocabularul psihanalizei. Sub direcția lui Daniel Lagache. Traducerea Radu Clit, Alfred Dumitrescu et al. Coordonator Vasile Dem. Zamfirescu. București: Humanitas, 1994, 477 p..
3. Dicționar enciclopedic de psihologie. Coordonatori Ursula Șchiopu, Tinca Crețu, Rodica Demetrescu, Mihai Goluet al. București: Babel, 1997, 740 p..
4. [online] http://old.mc.gov.md/ro/content/concert-tematic-privind-popularizarea-programului-expeditiile-memoriei(accesat 05.09.2019).
5. [online] https://www.timpul.md/articol/expediiile-memori-ei-%28iv%29--romanii--moldovenii-dintre-krasnoiarsk-i-irkut- sk-121298.html (vizitat la 05.09.2019)
6. [online] https://oralhistory.md/rom/despre-institut (vizitat la 05.09.2019)
7. Saka S. Pe mine mie redă-mă. Prefață de Eugen Lungu. Chișinău: ARC, 2013, 546 p.
8. Săndulescu Al. Efectele dosarului „dalmațian". București: Albatros, 1995, 134 p.
9. Ciocanu I. Literatura română contemporană din Republica Moldova. Articole de prezentare generală a procesului literar și portrete de creație. Chișinău: Litera, 1998, 440 p.
10. Cimpoi M. O proză ce pune întrebări. În: Saka S. Linia de plutire. Două romane, șapte dialoguri. Chișinău: Literatura Artistică, 1987, 472 p.
11. Saka S. Aici: Atunci și Acum. Prefață de Leo Butnaru. Chișinău: Prut Internațional, 2010, 450 p.
12. Ciobanu M. V. Triptic Serafim Saka. În: Ciobanu M.V. Căderile în realitate ale criticului. Iași: Junimea, 2018, 290 p.
13. Ciobanu M. V. Protagoniști și martori. În: Semn, nr. 1, 2007, p. 17-19.
14. Pirogan V. N. A fost să fie. În: Basarabia, nr. 1, ianuarie, 1993, p. 98-119.
15. Saka S. Basarabia în Gulag. Chișinău: Editura Uniunii Scriitorilor, Editura Meridianul 28, 1995, 344 p.
16. Plugaru A. Prima breșă. În: Basarabia, nr. 7, iulie, 1995, p. 124-134.
17. Sillamy N. Dicționar de psihologie. Traducere, avanprefață și completări privind psihologia românească de dr. Leonard Gavriliu. București: Univers Enciclopedic, 1996, 350 p.
18. Ciobanu A. Basarabia în Gulag. În: Flux, 14 iulie, 1995.
19. Palladi T. Basarabia între viață și moarte. În: Viața satului, 19 august, 1995.
20. Țepordei V. Basarabia în Gulag. În: Literatura și arta, 25 ianuarie, 1996.
21. Ciocanu I. Nevoia de vase comunicante sau cartea între scriitor și cititor. Chișinău: Editura Linadi, Editura Phoenix, 2006, 480 p.
22. Negru N. Înțelegerea suferinței. În: Basarabia, nr. 5-6, 1996, p. 104-111.

BDD-A30700 © 2019 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 21:41:04 UTC)